

# ГОМБРОВИЧ И НАУКАТА

*Влоджимеж Болецки*

*Институт за литературни изследвания (ПАН)*

**Резюме:** Анализът на отношението на Гомбрович към науката показва, че то се гради върху оксиморон: науката не довежда до истинско знание за света, а вместо това „оглупява“ и „редуцира“. Гомбрович е съвсем наясно за опозицията между изкуство и наука, но въпреки това не е готов да приеме ранната модернистична идея „изкуство за самото изкуство“. В тази концепция той съзира същия стремеж към „пестеливост, чистота, квинтесенция“, който отклонява науката, отчуждавайки я от реалността. Особено опасно е изискването за „обективност“. Парадоксално този научен постулат е приет от модернистичното изкуство като негова собствена „вътрешна ценност“. Според Гомбрович изкуството не трябва да следва науката, а да се отърси от нейните окови. Авторът не трябва да се опитва да скрие себе си, а трябва да се разкрие до крайност. И тук сме изправени пред нов парадокс. От гледна точка на развитието на социологията враждебността на Гомбрович към науката се оказва едно недоразумение. Може дори да се твърди, че редица сфери от съвременната научна хуманитаристика са създадени именно от него. Разбира се, тези сфери (в случая на Гомбрович) не са обекти на обикновено научно изследване. Те са по-скоро действия на „Витолд Гомбрович“, както разбира самия себе си.

**Ключови думи:** Гомбрович, наука, изкуство, психология

**Abstract:** An analysis of Gombrowicz's attitude towards science shows that it is based on an oxymoron: science does not lead to real knowledge about the world, but “muddles” and “reduces”. Gombrowicz was very much aware of the opposition between art and science, yet he was not prepared to accept the early modernist idea of “art for art's sake”. He perceived in this concept the same striving for “economy, purity, quintessence” that had led science astray, alienating it from reality. Especially dangerous was the demand of “objectivity”. Paradoxically this scientific postulate had been accepted by modernist art as its own “internal value”. According to Gombrowicz art should not follow the lead of science, but shake off its fetters. The author should not attempt to hide his inner self, but expose it to its utmost. Here we are confronted with a fresh paradox. Gombrowicz's hostility to science seems, from the point of the development of social science, a misunderstanding. It could even be argued that several areas of contemporary scientific humanities were created by him. Of course, these areas are not (in Gombrowicz's case) the objects of ordinary scientific research. They are acts of “Witold Gombrowicz”, apprehending himself.

**Keywords:** Gombrowicz, science, art, psychology

1.

Вероятно никой полски писател от XX в. не е отнесъл към науката толкова безцеремонно, колкото Гомбрович. Във втория том на своя *Дневник* той отбелязва:

Науката оглупява.

Науката редуцира.

Науката обезобразява.

Науката изопачва. (DII 263<sup>1</sup>)

Във всички тези изречения са скрити оксиморони. Науката, която е символ на развитието на човешката мисъл и преминаването на следващите прагове на знанието, според Гомбрович е един прав път в противоположната посока – към едни възгледи, лишени от каквито и да е ценности. Науката, която в културата е същността на знанието, се оказва пречка за това знание, а отгук – глупост. Второто изречение – „науката редуцира“ е насочено към науката, смятана за символ, извисяващ достиженията на човешката мисъл. Третото изречение засяга естетическото измерение на науката; традиционно се говори за научната „красота на мисълта“ (или „красивите умове“ на големите учени), а Гомбрович казва „науката обезобразява“. Четвъртото изречение оспорва основната познавателна цел на науката, тоест възможността за приближаване до истината чрез науката. Всички тези изречения, взети заедно, са друга версия на една от най-известните сентенции на Гомбрович: „колкото по-мъдър, толкова по-глупав“.

Не по-малко остро Гомбрович се изказва за науката в други свои текстове, където определения като „научен“ и „сциентичен“ функционират винаги като негативни епитети, а названието „учен“ се използва, за да назове личности, които в своята съвкупност представляват напасть за човешкия вид. Достатъчно е да се прочете за „**групата сциентични етнолози, етимолози, социолози, докарани със самолет от петте края на света... пълно е с тетрадки, апарати, очила, вълнени костюми, дискусии, развален френски, развален английски. Покрита с автомобили и учени като с лишеи, Франция страда, но все още се опитва да се брани!**“ (DIII 194, тук и нататък добавен получер, В.Б.). Франция според Гомбрович е символ на Европа, а Европа – на съвременната цивилизация. „Покрита с учени като с лишеи“ – това е диагнозата на нейната болест. А

---

<sup>1</sup> Тук и нататък произведенията на Гомбрович са реферирани в текста с инициал и стр. в скоби, както следва: *Dziennik 1953-1956* (DI), *Dziennik 1957-1961* (DII), *Dziennik 1961-1969* (DIII); *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux* (T). Благодаря на Кристина Ненова за научната консултация. – Б. р.

в допълнение „учените“ са поставени наред с автомобилите – тоест с масовия продукт на съвременната цивилизация. Не е трудно да се забележи, че филипиката на Гомбрович против науката и учените поразява по древната идея за „калокагатия“, тоест по убеждението, че стремежът към истина е равносилен на стремежа към красота и добро.

## 2.

Някой, който не познава творчеството на този писател, би могъл да помисли, че той е повлиян от фобията на „типичния хуманитарист“, антипатията към точното знание, към мъчното и досадно търсене на истината, към рационализма, а при случай – невежеството на литератора, свеждащ знанията за света до свободните игри на вдъхновението, въображението, настроението и емоциите. Няма нищо по-грешно от това! Всички размисли на Гомбрович – още в основата си – са насочени против подобни формулировки. За най-голям недостатък той смята липсата на интерес към промяна на съвременната цивилизация, „модерната мисъл“ за него е съвкупност от най-съществените проблеми, които не може да намери в дискусиите, провеждани в полския обществен живот. Образованието, познанията за света, философията, техниката, а също и науката (sic!) – всички тези области от съвременния живот в различни контексти на своите разсъждения Гомбрович разглежда като най-висши ценности, на които обаче – изразява болката си той – в Полша не се придава особено значение. Тогава какво има предвид, когато пише, че науката оглупява, че редуцира и обезобразява?

## 3.

За Гомбрович противоположност на науката е изкуството, а противоположност на учения – артистът. Но не само противоположност – също така и враг. Гомбрович не е измислил сам тези опозиции, те са характерни елементи от светогледа на ранния модернизъм. За разлика от модернистите на границата между XIX и XX в. Гомбрович не поставя изкуството и артиста на пиедестал, а всички раздути свещенодействия и идеи за „жречество на изкуството“ осмива и принизява до възможно най-човешките и обществени измерения (впрочем подобно на Чеслав Милош). А ако трябва да бъдем още по-точни, той осмива концепциите „изкуство за самото изкуство“, „литература за самата литература“, „слово за самото слово“. Защо? Защото – както сам пише – „техният стремеж ще бъде винаги насочен към пестеливост, чистота и квинтесенция“ (Т 129). Така щото той вижда в тях редукция, „солипсизъм“, бягство от действителността. Но това, което му е неприятно в идеята „изкуство за самото изкуство“, събужда у него неприязън

и към... науката. А нима „пестеливостта“, „чистотата“ и „квинтесенцията“, наред със способностите за редукция не са основни принципи на методологията на научните изследвания? Гомбрович отъждествява науката с интелектуална спекулация, със създаването на абстрактни и затова откъснати от действителността обяснения. Колкото и парадоксално да звучи, според действителността на Гомбрович... науката просто се измъква.

Въпреки това източникът на нетърпимостта на Гомбрович към науката трябва да се търси по-дълбоко. Ценността, приета в науката – според неговото убеждение – е не само търсенето на „избистрени“ проблеми, но преди всичко нейният стремеж към системност, доминирането на концепцията над детайла, на логиката над случайността, а над всичко – постулатът на обективизма. И все пак, по мнението на писателя, няма по-голяма заплаха за изкуството от това, което е „теоретично. Интелектуално. Скалъпено. Научно вдъхновено. Абстрактно.“ (Т 129). Ето и мярата за творчески упадък според Гомбрович: „**Изкуството е на колене пред науката и ѝ позволява да го води за носа**“ (ibidem.).

И което е по-лошото, пише Гомбрович, ценностите на науката не само са приети от артистите, но дори са станали вътрешни ценности на самата литература (изкуство). Поне от края на XIX в. писателите са я вписали в своите стандарти (напр. т.нар. натуралистичен експериментален роман), а от началото на XX в. обективизмът в литературата (особено в прозата) се превръща в показател за нейната модерност. За Гомбрович това е доказателство за капитулацията на изкуството пред неговата собствена проблематика и триумф на обективизма – напр. проявяващият се в прозата т.нар. „изчезващ автор“ за него е доказателство за крайния упадък на литературата. Той коментира това явление многократно и еднозначно: „Получихте това, което сте си заслужили. Дотолкова потиснахте онова нещастно „аз“, че дочакахте появата на безлична литература, тоест такава, която е неконкретна, недействителна, непрактична, неприложима, страхлива, т.е. умница, измъчена, изсушена, лишена от сила, размах, свежест и оригиналност и настръхнала от скука.“ (Т 130). Така навсякъде, където – според Гомбрович – артистът е „покварен от **интелект, жаден за логика и търсещ опора в мисловната, научната и философската спекулация**“ (Т 141), го заплашва духовно и творческо поражение.

Следователно похватът на изкуството според Гомбрович, както вече беше споменато, не може да бъде обективизмът, а субективизмът. Така неговият предмет трябва да бъде не системата от законите и механизмите, ръководещи света, а конкретният

човек. Но и субектът на изкуството е самият човек! И именно това – пише Гомбрович – е основният парадокс на модерната литература, която – за да бъде наистина модерна – трябва да се пребори с него. Авторът не може да се преструва, че неговите произведения са писани от някой друг, от някаква анонимна Инстанция или Артист, който предава плода на своето вдъхновение на читателя. Не Артистът създава литературата, смята Гомбрович, а конкретният човек-автор, въввлечен във всички контексти на своята човешка тленност. А ако това е така – пита ни провокативно той: откъде да сме сигурни, че личността на автора няма да е по-интересна за читателя от историите, които измисля? Или, не дай си Боже!, от тези, които пише съгласно някаква доктрина или идея, или от тези, при които използва съществуващи знания: било то научни или философски?

**Артистът, който допуска да бъде съблазнен на терена на тези мозъчни спекулации,** е загубен. Ние, хората на изкуството, напоследък твърде покорно позволихме да ни водят за носа **философи и други учени**. Не успяхме да бъдем достатъчно самостоятелни. Прекаленото зачитане на научната истина закри собствената ни истина – заради твърде силното желание да разберем действителността, забравихме, че не сме резултат от разбирането на действителността, а само от нейните изказвания – че ние, изкуството, сме действителността. Изкуството е факт, а не коментар, прикрепен към факта. (DI 134-135)

Следователно научното според Гомбрович е негативна отправна точка за съотнасяне към неговото разбиране за изкуството. Но противопоставяйки се на критерия за наука, писателят едновременно прецизира критерия за самостоятелност и самобитност на литературата. За една от главните цели на своето творчество той смята „разомагьосването“ на литературата от илюзиите и капаните на сциентизма, който – по негово мнение – е концептуализация на действителността, която не разглежда човека като конкретна личност, единица – „аз“. Човекът, описан чрез науката, според Гомбрович е един изкуствен конструкт, лишен от най-важните характеристики на човечеството – характер, индивидуалност, а преди всичко – непредвидимост.

Дали сциентизмът ще измести изкуството? – пита Гомбрович. [...] Някога ще преминем ли в настъпление? Дали накрая ние – артистите – ще можем да атакуваме човека на науката в името на по-блестящо човечество? Да атакуваме – но от каква позиция? С какви средства? Изобщо в състояние ли сме да атакуваме? През последните десетилетия изкуството се държи жалко – позволи да бъде повлияно, за малко не падна на колене,

прие лакомо всичко от ръцете на врага, започна да му липсва гордост и дори обикновен инстинкт за самосъхранение. (DII 263, 265)

И добавя: „предвиждам, че изкуството още в най-скоро време ще трябва да се **отърси от науката** и да се обърне против нея – тази схватка ще настъпи рано или късно. Това вече ще е открита борба, в която всяка страна ще има пълното съзнание за своята правота“ (DII 267).

Какво означава за Гомбрович „отърсване от науката“? Отхвърляне на всичките тенденции, течения, основи и посоки на съвременното мислене, в които е оспорен, изхвърлен или обезценен „Аз-ът“ на единицата.

И наблюдавах себе си в най-остра опозиция с всички следвоенни тенденции, **които проклинат „аз“-а. Този „аз“ е отлъчен от Църквата като нещо неморално, а от Науката като нещо противопоставящо се на обективизма**, от Марксизма, от всички течения на епохата, които изискват от човек да пренебрегне своя егоистичен, егоцентричен, отживял, антисоциален „аз“. Отвсякъде се разгласяват сурови предупреждения: ти си никой, забрави за себе си, живей чрез другите! И когато написах моето „аз“ за четвърти път, то се почувствах като Антей, докосващ земята! (Т 98)

„Като Антей...“ – става дума за „плана на седмицата“, който представя в първия том на своя *Дневник* (1953):

*Понеделник*

Аз.

*Вторник*

Аз.

*Сряда*

Аз.

*Четвъртък*

Аз.

А какво точно означава онова „аз“, което Гомбрович така гордо противопоставя на науката?

Не е наша работа да превеждаме, обясняваме, систематизираме и доказваме – твърди Гомбрович. – Ние сме словото, което потвърждава: това ме боли – това ме впечатлява – това харесвам – това мразя – това желая – това не искам... **Науката** винаги ще си остане абстрактна, но нашият глас е гласът на човека от плът и кръв, това е индивидуалният глас. Не идеята, а индивидуалността е важна за нас. Не се реализираме в сферата на понятията, а в сферата на личностите. Ние сме и трябва да останем личности, нашата роля се основава на това живото човешко слово да не престане да се разпространява в света, който става все по-абстрактен. Така че смятам, че литературата през този век прекалено много се е поддала на професорите и че ние – артистите – ще трябва да предизвикаме скандал, за да разрушим тези връзки – ще бъдем принудени да се държим много арогантно и нагло спрямо **науката**, за да се отърсим от желанието за нездравословни флиртове с формулите на **научния разум**. Нашият собствен, индивидуален разум, нашият личен живот и нашите чувства трябва да бъдат представени във възможно най-остра форма пред лабораторната истина. (DI 135)

4.

Ако някой много силно желае да потърси такова отношение в литературната традиция, то нека си припомни школския пример от стихотворението *Балади и романи* на Мицкевич, в което „стъклото и окото“ на учения са противопоставени на „истини живи“. По-добре обаче това да не се прави!!! Гомбрович смята цялата литература за източник на фалшиви познания за света и човека. Отхвърляйки науката, той е на мнение, че отхвърля също така цялата дотогавашна литература и изкуство. Защо? Защото литературата и изкуството го отегчават, а го отегчават поради това, че – подобно на науката – не представят това, което е действително, а по-скоро това, което е измислено, а оттук и конвенционално, значи формализирано и изкуствено, а в крайна сметка и лъжливо: „Дори най-добрите от нас, без изключение, биват лъгани. Лъжата непрекъснато дълбае в нас. Критикът, приятелят, чуждият, издателят, познавачът, почитателят... лъжат, лъжат, лъжат. *Да разобличим лъжата* поне малко, такъв е днес най-висшият постулат на изкуството“ (Т 132). Обаче какво точно е това, което Гомбрович иска да разобличи, разкрие, прояви и което според него е единствената действителност, която модерната литература трябва да разобличи, отвоюва и спаси от конвенционалността на изкуството и научната абстракция?

5.

Още в приведените по-горе цитати доста ясно се начертава програмата на Гомбрович. Литературата (изкуството) трябва да изрази това, което науката не може да докосне; да опише това, което, по мнението на писателя, представлява най-действителен и най-драматичен проблем на съвременността. А това е именно човекът, разбиран като характер и като личност, индивидуален, страдащ, „реализиращ се сред останалите хора“ човек.

Един момент... – би могъл да каже някой – тази програма не ни ли напомня нещо?... Дали това, което според Гомбрович се намира изцяло извън „лабораторните истини“ на съвременната наука, не е случайно... важна област от интереси в такива хуманитарни дисциплини като психологията, философската антропология и социологията? Разбира се, че да! Днес – няколко десетилетия след смъртта на писателя – няма съмнение: Гомбрович в своето творчество се докосва до принципни проблеми на „съвременната мисъл“, с които се занимава научната хуманитаристика, разбираана в най-широк смисъл – към изредените по-горе дисциплини може да се добавят още: естетика, културология, лингвистика, обществени комуникации. Ясно е, че Гомбрович не се занимава с нито една от тях, а проблемите, на които обръща внимание, вижда като цялост, която не би разделил между отделните дисциплини или научни институти.

Нека сега да разгледаме творчеството на Гомбрович от тази друга страна. Гомбрович в света на науката? И още как.

6.

За да не усложняваме нещата, но и за да не ги разводняваме, сега ще представя няколко области на интерес на съвременната научна хуманитаристика, в които Гомбрович е пристъпил в своето творчество, но и до известна степен също ги е изобретил в своите произведения.

Първата област обхваща тази сфера от психосоциални проблеми, в чийто център се съдържат въпросите за факторите, които оформят индивидуалността на човека и правилата, които управляват неговото социално поведение. Преди много години Зджислав Лапински успява да ги разпознае и опише подробно. Светът на Гомбрович – така звучи тезата на изследователя – е свят на междучовешкото **взаимодействие**. Гомбрович го проследява не само на всяко равнище на междучовешките отношения (от двучленната микрогрупа, през семейството, обществените институции до обществото като цялост), а също така и в културните явления и „механизмите“ на историята. Търси интерактивния характер на религията, морала, идеологията, рецепцията на изкуството, обществената менталност, а дори и на ценностите. Резултат от тезата за



взаимодействието на всички обществени отношения в творчеството на Гомбрович е тезата за динамичния характер на индивидуалността на човека – не дадена ни от природата, а създадена чрез контактите с другите хора, оформяща се в процеса на взаимодействие, променлива и развиваща се – а оттук и винаги незавършена, неприключена и неокончателна.

В творчеството на Гомбрович може да се открие и друга страна на тази теза – социалната система, институциите, междучовешките отношения довеждат до „коагулация“, „склероза“ и формализация, в които те се утвърждават чрез непрестанни повторения, подражание и с една дума биват управлявани от принципите на симетрията, аналогията, а преди всичко – на **миметизма**. Светът на взаимодействията, въздействията и повторенията за Гомбрович не е свят на свободата, а на деформацията; свят, в който единицата е подложена на непрекъснат натиск – както от страна на другите хора, така и от културата като цялост. А следователно човекът според Гомбрович се намира в ситуации, в които нещо му е налагано – от другите хора или от културата. Оттук той е винаги неавтентичен – въпреки че изобщо не трябва да знае за това. Той се оказва жертва на натиска от това, което или е външно, или се опитва да се приравни до тази външност – до нейните норми, ценности и форми. В действителност той винаги е жертва на другите хора. Неговото съзнание е разкъсано между Аз-а, който сам използва, и „огледалния Аз“ – създаден през оптиката на другите. Не съществува начин за съгласуване на двата, поради което се създава постоянен конфликт на идентичността. На обществения лик на човека според Гомбрович е прикрепена „мутра“, а не обективизация. Гомбрович – интеракционистът отхвърля тезата, че „човек е такъв, какъвто го виждат другите“. Според него човекът е непрекъснато „създаван“ от хората, но това не е действие, позволяващо да се формира идентичност, а постоянно мъчение, деформация и редукция.

През шестдесетте години Гомбрович сам съотнася своето творчество към популярните тогава идеи и течения на мисълта. В своята концепция за формата, която формулира през тридесетте години, той открива предвестник на структурализма; във взаимодействието – предизвестие на философията на диалога и т.нар. философия на Другия. Тези съпоставяния са толкова съществени (защото свидетелстват за отличната ориентация на Гомбрович в панорамата на тогавашната мисъл), колкото и съмнителни (защото са изпълнявани с цел самореклама). Така или иначе, не трябва да ги възприемаме буквално – въпреки външните прилики, Гомбрович не развива тогавашните идеи, а създава тяхна собствена, отделна реализация. Последниците от междучовешките взаимоотношения Гомбрович вижда песимистично и по напълно различен начин от

съвременната философия. В неговото творчество диалогът фактически е невъзможен, а другият човек винаги е източник на деформация и заплаха. Нещо повече – тук вероятно в най-голяма степен Гомбрович се разминава със „сантименталната“ визия за природата на Другия в съвременната философия – при своето взаимодействие хората създават свят на абсурдните и ужасяващите форми, в които триумфира не разумът и мъдростта, а глупостта и посредствеността.

Друга област от проблематиката на Гомбрович отговаря на интереса на съвременната лингвистика (и психолингвистика), в чийто център е поставен въпросът за **участието на езика при категоризацията на картините на света** и въпросът за механизма за **вербализация на психичното съдържание**. В творчеството на Гомбрович езиковото изказване е, от една страна, индивидуален творчески акт, което го сближава с **когнитивистичното** схващане, а от друга страна, е действие, при което езикът определя мястото на субекта в света от смисли. От една страна, езикът е силата, задействаща психичните и социалните процеси, а от друга – веригата от стереотипи, които принуждават единиците да ги повтаря непрестанно. От една страна, езикът кара човека да преповтаря своите вече установени формули, а от друга, се оказва поле на непрекъснати иновации. Същевременно Гомбрович разглежда използването на езика не само като акт за предаване на информация, но и като аксиологичен факт, имащ прагматични и етични последици.

Третата от споменатите области обхваща философската проблематика от поне два вида. Към нея принадлежат: епистемологичната проблематика и философската антропология (на субекта). В творчеството на Гомбрович първата засяга както създаването на **социалните картини на света**, които са производни на културните детерминанти, единици и групи, както и старата философска дилема – дали съзнанието на човека отразява външния свят, или го създава по свой образ и подобие? И какво е, ако изобщо съществува, съзнанието на човека? Какво го оформя и има ли интересубективен, или също солипсистичен характер? Каква е границата между рационализацията и параноята, напр. идеологическата?

В допирната точка на втората и третата област се намира проблемът на Гомбрович за субективното конструиране на факта и смисъла. С други думи, в творчеството си Гомбрович пита дали фактът и смисълът съществуват независимо от човека, или са конструирани от него в процеса на познание. Това несъмнено е вариантът на Гомбрович на „принципа на неопределеността“, който е основен елемент (и проблем) от методологията на съвременната (модернистичната) хуманитаристика.

Четвъртата област от проблеми, интересуващи Гомбрович, засяга явленията, които са общи за социологията, обществената психология и културологията. Преди войната Гомбрович става свидетел на трансформацията и демократизацията на предишните обществени структури (неговите родители са земевладелци, самият Гомбрович и неговите братя и сестри избират живота на интелегентите), както и на последиците от допира на различните обичаи, норми, традиции, образци за подражание и т.н., тоест – според терминологията на писателя – борбата с различни обществени форми. Подобни въпроси предизвикват интереса му, когато в края на август 1939 г. пристига в Аржентина (остава там до 1963 г.). През това време наблюдава противоборството на европейската и южноамериканската култура, кръстопътя на традиционните народни митове и митовете, създавани в съвременността, както и цивилизационния напредък, а също бурните процеси на демократизация и секуларизъм в обществото.

Гомбрович е проникателен аналитик на процесите на масовизация на културата. Любима тема в неговите наблюдения са отношенията между т.нар. висока и ниска култура и експанзията на втората във всички сфери на обществения живот. Писателят не само не си раздирал дрехите заради това, ами в него намира аргументи за собствените си антропологически, социологически и естетически тези. Съвременният човек – твърди Гомбрович – не е *homo doctus*, а *homo ludens*, културата за него не е област на познанието, а на живота и играта. А оттук съвременната култура според Гомбрович се ръководи не от съхраняването на традицията и нейните ценности, а от биологията на човека – напр. младостта и свързаната с нея еротика, които оказват влияние върху обичаите, модата, езика, визуализацията на света в медиите и т.н.

Следователно Гомбрович вижда съвременната култура не като предаване на ценности, образци и символи, съставляващи наследството на човечеството, а по-скоро като динамичен, дори революционен процес на възникване на нова парадигма на поведение и норми. Такава **Дионисова визия за съвременността** не означава, че Гомбрович е неин пророк или апостол. Улавяйки със завидна проникновеност социалните последици на т.нар. „младежки бунт“ (който в неговата перспектива продължава от тридесетте години до шестдесетте), свързвайки ги с процесите на масовизация и стандартизация, Гомбрович описва преди всичко техните... негативни страни. Следователно улавя в тях стимулирания от процесите на съвременността ефект на културната инфантилизация и вторичната „неграмотност“, който повлиява

индивидуалното и колективното емоционално поведение и унищожава нормите на това поведение.

Петата област от съвременната наука, която представлява интерес за Гомбрович, е познанието за изкуството, а преди всичко – за литературата. Занимавайки се като млад с литературна критика, Гомбрович формулира за собствена употреба редица тези, които след десетилетие могат да бъдат намерени както в теоретичната, така и в приложната проблематика на съвременното литературознание. Неговото основно твърдение е тезата за комуникативния характер на литературата, в който основните елементи са авторът и читателят. Тази теза в интерпретацията на Гомбрович има както прагматичен смисъл, така и социологически. Литературата според писателя е сфера на специфично „съблазняване“ на читателя от страна на автора, който не само трябва да вземе под внимание – обикновено ниските – вкусове на читателя, но също трябва да умее да ги използва за собствените си артистични цели. Накратко казано, според Гомбрович познанията за литературата (и изкуството) са както познания за реторичните елементи на комуникацията, така и познания за обществото, неговата култура, вкусове, норми на поведение, пазарни механизми и т.н.

Обаче най-интригуващата област, свързваща творчеството на Гомбрович със съвременната (научна) хуманитаристика, е психологията на развитието и психологията на семейството. Интригуваща е не защото Гомбрович пише за нея директно, както за споменатите дотук, а напротив: защото в своите дискурсивни изказвания старателно успява да я замаскира, като същевременно създава от нея основен материал за изследване в своето творчество. **И така във всички произведения на Гомбрович наблюдаваме вариации на темата за семейните отношения** – преди всичко между децата и родителите. Тези отношения в неговите произведения винаги имат патологичен (а използвайки днешната терминология – токсичен) характер. От тях без усилие бихме могли да реконструираме богатия речник от проблеми на психологията на семейството: прекалено обгрижване, невроза, психическо насилие в семейството, амбивалентност на емоционалните връзки, интелектуализация на емоциите, отчуждаване, потискане на идентичността, родителски битки, асиметрия в интелектуалното и емоционалното развитие, семейно табу и обществен живот, сексуално съзряване на децата в семейството, патриархално семейство, деспотизъм в семейството, семейството като източник на инфантилност, страдания, комплекси, травми, фобии и много други. Изумително е колко много психологични проблеми Гомбрович успява да улови и диагностицира, **анализирайки отношенията в своето семейство** и самия себе си.

Но най-интересна – занимаваща се не с „живия човек“ в кабинета на психолога, а с творчеството на писателя, който използва символичен език – е именно осмата област, която обединява всички останали и от много години буди все по-голям интерес към множество дялове от науката за човека, сред които психология, естетика, педагогика. Това е „Витолд Гомбрович“ като обект на самопознанието. А следователно проблемът на творческия акт като автотерапия, изкуството – като фактор, формиращ личността на човека, вербализацията – като процес на конституиране на собствената идентичност.

Разглеждайки от тази страна „научните“ постижения на Гомбрович в анализа на самия себе си, в творчеството му могат да се открият същите нишки, които от началото на XX в. конституират най-важните антропологически конвенции на съвременната хуманитаристика.

## 7.

Ясно е, че Гомбрович не е единственият полски писател на XX в., който в своите артистични концепции включва размишленията си върху науката или върху отделните ѝ дисциплини. Достатъчно е да се споменат добре познатите имена на Карол Ижиковски, Зофия Налковска, Теодор Парницки, Станислав Лем, Владислав Терлецки, Юзеф Мацкевич, Чеслав Милош или Вислава Шимборска. Обаче нагласата на Гомбрович към науката е напълно различна – неговото критично мислене може да се сравни единствено с отричането на (позитивистичната) наука, с която се занимават творците на границата между XIX и XX в.

Връщам се към началото на своите разсъждения. Негативното отношение на Гомбрович към науката може да се разгледа и от друг ъгъл. Всичко, което той пише за нея в творчеството си, е толкова критика на науката, колкото и критика на съвременността, критика на съвременната европейска цивилизация, в която науката заема централно място. Едва тази последна перспектива ни позволява да разберем източниците на враждебността на Гомбрович към науката и мястото ѝ в съвременния свят. Нищо не би могло да обясни това по-добре от собствените думи на писателя:

Аз трябва (защото виждам, че никой друг няма да направи това вместо мен) да формулирам накрая основния проблем на нашето време, който доминира без изключение в цялата западна *episteme*. Това не е проблем нито на Историята, нито на Екзистенцията, нито на Praxis-а, нито на Структурата, нито на Cogito, нито на Психиката, нито на който и да било друг от проблемите, които са се разпространили в нашето полезрение. Главният

проблем е проблемът „колкото по-мъдър, толкова по-глупав. [...] Тук би ставало дума за глупостта, която се появява редом с разума, която нараства заедно с него. Разгледайте всички пиршества на интелекта: тези концепции! Тези открития! Перспективи! Тънкости! Публикации! Конгреси! Дискусии! Институти! Университети! И все пак: глупаво. [...] В западната *episteme* това, което е глупаво, е глупаво по гигантски начин – затова не може да бъде уловено. [...] Да хвърлим поглед на гирляндата от глупости, която се увива около нашата ерудиция. Все пак това е скандал, че те досега не са имали език в израз на своето невежество; те все още единствено трябва да изразяват своето знание, своето „овладяване на предмета“. Когато се качат на подиума и надигнат глас, мандалото хлопва: трябва да знаят, не е позволено да не се знае, или да се знае горе-долу, дори с жест, дори с премигване, не могат да сигнализират, че тяхното знание е надупчено и наслуки... В сферата на всички дискусии, предъкващи западната *episteme*, няма да чуете дори един единствен глас, който да започне от „не знам точно... не знам... не съм прочел добре... кой би запомнил всичко... няма време за четене... знам нещо там, но не много...“. А все пак точно от това трябва да се започне! Но кой би се осмелил! [...] Методите на хуманитаристичната западна *episteme* са толкова по-точни, колкото техният обект е по-неопределен; толкова по-научни, колкото по-трудно техният обект позволява научно обяснение. Университетските факултети по хуманитарни науки се пропукват от тежките професорски глупости. *Delenda est Cartago!*<sup>2</sup> Да се ликвидират! (DIII 241-244).

Учените не формулират толкова остри упреци по свой адрес. Обаче ако някой е прочел книгата на Алън Сокал и Жан Брикмон *Модни глупости. Злоупотребите с науката на постмодерните интелектуалци (Impostures intellectuelles/ Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science, 1997/8)* или на Мариан Грабовски *Същественото и несъщественото в науката (Istotne i nieistotne w nauce, 1998)*, би могъл да стигне до извода, че Гомбрович, писател, който се е родил преди сто години, изключително прозорливо е предсказал проблемите на научната критика от края на ХХ и началото на ХХІ в.<sup>3</sup>

2004

Превод от полски *Димитър Гавазов*

<sup>2</sup> „Картаген трябва да се разруши!“ (лат.). – Б. пр.

<sup>3</sup> Лекция, изнесена в седалището на Скерневишкото научно дружество в гр. Болимов, октомври 2004. Публикация на английски: *Russian Literature*, LXII (2007), IV, p. 389 – 400.

Библиография

*DI: Gombrowicz, W. Dziennik I*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

*DII: Gombrowicz, W. Dziennik II*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

*DIII: Gombrowicz, W. Dziennik III*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

*T: W. Gombrowicz, W. Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2012.